

EL NEM MÚLÓ TÖRTÉNELEM

Európának a Rajnától keletre eső régióiban a nyugati régióhoz képest a politikai nemzetté válás késve következett be. Az I. világháborút követően Közép- és Kelet-Európában a wilsoni elveknek megfelelően, a Versailles környéki béke következtében végül is létrejöttek a nemzetállamok. A békeművet létesítő három győztes nagyhatalom a nemzeti önrendelkezés elvét a nemzetek feletti rendelkezés leplezésére használta fel. Ezáltal a születő politikai nemzetek demokratikus legitimációja jóvátehetetlen kárt szenvedett. Mindegyik országban számottevő nemzeti kisebbség keletkezett, amelyekben az állampolgári identitás és a nemzeti hovatartozás különbsége súlyos lojalitási konfliktusokhoz vezetett.

A II. világháborút lezáró megállapodások akár szentesítették, akár újraszabták a közép- és kelet-európai nemzetállamoknak az I. világháborút követően kialakult határait, már meg sem kísérelték, hogy a határokat a nemzeti önrendelkezés elve segítségével próbálják legitimálni. A negyven évig tartó *Pax Sovietica* a kezdettől fogva meglévő demokratikus deficitet inkább súlyosbította, mintsem enyhítette.

A II. világháborút követő kitelepítések és lakosságcserek eredményeként egyes országok népessége etnikai szempontból homogenizálódott, és a nemzeti kisebbség ezekből az országokból eltűnt. Más országok, változó aktivitással, a területükön maradt nemzeti kisebbségek asszimilációjával kísérleteztek. A hamu alatt azonban tovább égett a parázs.

A negyven évig tartó periódus arra mégis elég volt, hogy a határkonfliktusok lekerüljenek a napirendről. A rendszerváltás következtében remény nyílt arra, hogy azokban az országokban, ahol viszonylag nagyszámú nemzeti kisebbség maradt, a többség és a kisebbség együttélése a demokratikus viszonyok között normalizálódjék, és a kisebbség lojalitási konfliktusa állampolgárság és nemzeti hovatartozás között konstruktív irányban oldódhasson meg.

Korábban bemutatott elemzéseink nyomán feltárult a nemzeti többségi és kisebbségi csoportok egymáshoz való viszonyának számos meghatározó tényezője, de mind ez ideig nem foglalkoztunk azzal, hogy voltaképpen mi is e viszony pszichológiai kiindulópontja. Fel kell tennünk a kérdést, hogy honnan a válaszadóban az az érzés és tudás, amellyel valamely csoportba sorolja önmagát, megkülönböztetve a másik csoportba tartozóként nyilvántartott társától, aki politikai értelemben ugyanazon nemzeti társadalom tagja.

Történetileg tudjuk a választ, hiszen a politikai értelemben vett nemzetté válás megkésettisége és a nemzetek feletti rendelkezés következtében Magyar-

országban – de még inkább Romániában és Szlovákiában – a nemzeti szempontból azonos állampolgársági besorolás nem esett feltétlenül egybe közös történelmi sorsként, közös kulturális realitásként és közös etnikai eredetként meghatározott, a politikai nemzeti hovatartozáshoz képest alternatív szerkezetű nemzeti identitással. Ebben a fejezetben azt mutatjuk be, hogy Erdélyben, Dél-Szlovákiában és Magyarországon a kulturális értelemben vett nemzeti többségi és kisebbségi csoportok, nevezetesen a románok és magyarok Erdélyben, a szlovákok és magyarok Dél-Szlovákiában, valamint a magyarok és szlovákok Magyarországon miként birkóznak meg a történelem által rájuk rótt helyzettel, amelyet nemhogy ők, de még elődeik sem választottak. Közép- és Kelet-Európa kis nemzeteinek történelme nem cselekvő, hanem szenvedő ige-ragozásban íródott.

A nemzeti identifikáció mérésére alkalmazott kérdésblokk valamennyi országban tartalmazott olyan elemeket, amelyek a politikai nemzetépítéshez nélkülözhetetlen állampolgárságra, területiális hovatartozásra és az önbesorolásra vonatkoztak, valamint olyan elemeket, amelyek a kulturális értelemben vett nemzetfelfogás tartozékai, mint például az anyanyelv, a vérségi kötelék, a kulturális azonosság.

Feltételeztük, hogy a nemzeti többség tagjainak körében a politikai nemzeti identitás inkább elfogadásra talál, szemben a nemzeti kisebbség tagjaival, akiknek számára inkább a kulturális értelemben vett nemzeti hovatartozás lesz vonzó. Ugyanakkor arra számítunk, hogy a többségi nemzet körében a politikai nemzeti identitás nagyon is megfér a nemzet kulturális felfogásával, amely mögött ez esetben nemzeti intolerancia, asszimilációs várakozás, a kisebbség ötödik hadoszlopként történő, agresszióra utaló meghatározása áll. Ezzel párhuzamosan a nemzeti kisebbség kulturális alapokon történő identifikációja szegregációra, a többséggel szemben érzett gyanakvásra utalhat, ami a többség–kisebbség közötti kommunikáció ellehetetlenülését és a viszony elmérgesedését hozhatja magával.

Feltételezzük továbbá, hogy a kisebbségi magyarok – különösen Erdélyben, de kisebb mértékben Dél-Szlovákiában is – a kultúrnemzeti identifikációt preferálják. Ezzel szemben a magyarországi szlovákok körében nem számítunk sem a kultúrnemzeti, sem a politikai nemzeti identitás kitüntetett előfordulására. Várakozásunk oka, hogy a magyarországi szlovák nemzeti kisebbség története különbözik a határon kívül élő magyar kisebbségek történetétől. A magyarországi szlovákok feje fölött nem mozdultak meg a határok, ők maguk mozdultak meg, és vándoroltak a magyar többség közé.

Magyarok és románok Erdélyben

Több alkalommal leszögeztük, hogy az erdélyi magyarok és románok politikai értelemben véve azonos nemzet tagjai, hiszen mindannyiukra érvényes a Román Köztársaság alkotmánya, amely biztosítja a nemzetközi közösség által elengedhetetlennek tartott alapvető emberi és polgári jogokat. Kérdés, hogy a közös

román állampolgári státus hatással van-e a nemzeti identitást román állampolgárként megélő válaszadókra.

Az érvényesnek tartott nemzeti identitás kritériumainak feltárásához mindkét nemzeti csoport tagjaitól ugyanazt kérdeztük. A válaszadónak az volt a feladata, hogy a felkínált kilenc kritérium közül egyetértésük kifejezésével jelöljék meg, hogy saját nemzeti identitásuk meghatározásakor melyeket tartják elfogadhatónak és melyeket nem. A meghatározási kritériumok sorában az állampolgárság és a születési hely színterül szolgáló ország egyértelműen a politikai nemzetnek felel meg. Ezzel szemben az anyanyelv, a származás, a nemzeti kultúra ismerete, valamint a vallás a kulturális értelemben vett nemzeti hovatartozást jelenítette meg. A környezet románként vagy magyar-ként való minősítése gyakorlatilag a nemzeti kategória azonossága mentén keletkező kommunikációképességet és ismerősséget jelentette. Ez a kritérium lokálisan és országosan egyaránt értelmezhető. Lokális értelmezés esetén legalábbis nem zárja ki az államnemzeti értelmezést, hiszen a helyi többséget képező nemzeti kisebbség tagjai egyidejűleg annak az országnak az állampolgárai közé számítnak, amelyen belül országosan kisebbséget képeznek. Az önmeghatározás a nemzeti identitást mind politikai, mind kulturális értelemben megszabhatja. A vallási kategorizáció Romániában erőteljesen átfedi a kulturális értelemben vett nemzeti kategorizációt. A magyar nemzeti színek tisztelete a magyar kisebbség esetében a történelmi emlékezetet őrző kulturális nemzeti identitásra utal, a román többség esetében viszont inkább a politikai nemzeti identitás hatására. A román nemzeti színek a román államot jelképezik. A helyzetet bonyolítja, hogy a magyar nemzeti színek egyúttal a magyar államot is jelképezik, miként a román nemzeti színek a Románia határain belül és kívül élő románság egységét is kifejezhetik.

A 68. táblázatban azt mutatjuk be, hogy az erdélyi magyarok és az erdélyi románok miként fogadták a maguk nemzeti identitásának meghatározására szolgáló, tematikailag azonos kritériumokat.

68. táblázat

A nemzeti identitás kritériumainak elfogadása Erdélyben magyarok és románok körében (teljesen és inkább egyetért válaszok együttes aránya)

	Erdélyi magyarok	Erdélyi románok
Lakhely	44	62
Állampolgárság	19	78
Születés	9	75
Anyanyelv	93	85
Vallás szertartási nyelve	84	70
Öndefiníció	97	92
Származás	88	80
Kultúra	96	87
Zászló	88	88

A táblázatból látható, hogy az anyanyelv, a vallás, az öndefiníció, a származás, a kultúra ismerete és a nemzeti zászló mindkét nemzeti csoport szemében a saját nemzeti identitás kulcsmozzanatai közé tartozik. A hasonlóság persze megtévesztő, hiszen ha e kritériumokat a magyar, illetve a román nemzeti tudat kontextusába helyezzük, a különbség nyomban feloldhatatlanná válik. E kritériumok egybeállítását korrespondenciaként értelmezhetjük, ahol a felszíni hasonlóság mögött jelentésbeli különbség húzódik meg. A románok körében erős államnemzeti felfogásra utal, hogy az állampolgárság és az ország, ahol születtek, ugyancsak hozzájárul a román nemzeti identitás konstrukciójához. Ezzel szemben a romániai magyarok szemében a születési hely, valamint a magyar állampolgárság nem tűnik a magyar nemzeti identitás meghatározójának – úgy tűnik tehát, hogy identitásukat a magyar politikai nemzeten kívül keresik. A románok és a magyarok körében tapasztalt, nemzeti szempontból homogén környezet kétarcúságot takar, hiszen az állampolgárság kritériuma a magyarokat megosztja, és a románokat is viszonylag csekélyebb mértékű elfogadásra készíti.

69. táblázat

Az államnemzeti és kultúrnemzeti identitás szerveződése Erdélyben,
faktorszórátlan¹²

	Magyarok		Románok	
	Kultúrnemzet	Államnemzet	Kultúrnemzet	Államnemzet
Magyar többség	0,05	- 0,96	- 0,77	- 0,63
Paritás	0,07	- 1,17	- 0,01	0,13
Román többség	- 0,04	- 1,03	0,01	0,29

Függetlenül attól, hogy románok vagy magyarok válaszairól volt szó, faktoranalízissel megnéztük, hogy a nemzeti identitás konstrukciója milyen rendezőelvek szerint történik. Az analízis két elv szerint szerveződő struktúrát hozott felszínre. Az egyik rendezőelv mentén fordul elő az összes kulturális nemzeti kritérium.

¹² Faktorstruktúra

	Kultúrnemzet	Államnemzet
Lakhely		0,76057
Állampolgárság		0,87964
Születés		0,86624
Anyanyelv	0,78523	
Vallás szertartási nyelve	0,74828	
Öndefiníció	0,68359	
Származás	0,73699	
Kultúra	0,69324	
Zászló	0,71469	

A nemzeti zászló, valamint a nemzeti önmeghatározás kapcsán felvetődött, hogy e két kritérium mind a kulturális, mind a politikai értelemben vett nemzeti identitás része lehet. Az analízis eredményeként azt mondhatjuk, hogy ez a két kritérium Erdélyben a kulturális nemzeti elvhez igazodik. A másik rendezőelv mentén a homogén, adott esetben lokálisan értendő nemzeti környezetet, a születés helyéül szolgáló országot és az állampolgárságot találjuk. Ezt az elvet a politikai vagy másképpen államnemzeti azonosságtudat meghatározójaként azonosíthatjuk.

A nemzeti identitás konstrukcióját meghatározó két elv mentén a magyarok és a románok jól láthatóan különböznek egymástól. Mint arra az alapmegoszlások ismertetése révén már számíthattunk, a kultúrnemzet elvei szerint szerveződő identitás inkább a magyarok körében, az államnemzeti felfogás pedig a románok körében jellemző, miközben a kultúrnemzeti hovatartozás sem idegen tőlük.

Az etnoökológiai helyzet a magyarok válaszait jelentős mértékben nem befolyásolja, szemben a románok válaszaival, amelyek a lokálisan észlelt többség-kisebbség viszonyra felettébb érzékenyek tűnnek. Ha a románok kisebbségben vannak, ez identitásfelfogásukat mind az államnemzeti, mind a kultúrnemzeti dimenzióban gyöngíti. Ha viszont paritásban vagy többségben élnek, nemzeti identifikációjuk a nemzetállam követelményei szerint alakul (lásd 69. táblázat).

Magyarságkonstrukciók

Ha arra is kíváncsiak vagyunk, hogy a kétféle nemzeti identitás minta a két nemzeti csoportban milyen konfigurációkban mutatkozik meg, akkor a két rendezőelvet egyszerre figyelembe vevő klaszteranalízist kell végeznünk. Az analízis

70. táblázat

A magyar nemzeti identitás konstrukciója a magyarok körében (klaszterek)

	Kultúrnemzeti identitás	Állam és kultúrnemzeti identitás együtt	A dimenziók tagadása	A nyelv, a kultúra és az önazonosítás hangsúlyozása
Lakhely	2,05	3,44	2,12	1,56
Állampolgárság	1,05	3,21	1,87	1,29
Születés	1,02	2,04	1,28	1,32
Anyanyelv	3,81	3,82	1,84	3,38
Öndefiníció	3,96	3,91	2,23	3,79
Származás	3,68	3,64	1,81	2,70
Kultúra	3,95	3,81	1,75	3,46
Zászló	3,86	3,70	2,09	1,93
A klaszterek nagysága	64%	20%	3%	13%

során a vallási kritériumot kihagytuk, mivel az eredeti faktoranalízis azt mutatta, hogy ez a kritérium kívül marad mind a kulturális, mind a politikai értelemben vett nemzeti identitáskritériumok mintáin. Elsőként a magyarok körében létrejött típusokat mutatjuk be a 70. táblázatban.

E finomabb bontás azt mutatja, hogy a magyarok többsége, 64 százaléka követi a kulturális értelemben vett nemzeti meghatározást. Mint az várható volt, a politikai nemzeti identitás tiszta formában nem fordul elő. A politikai és a kulturális konstrukció jegyében egyszerre határozza meg magyarként önmagát a magyar válaszadók 20 százaléka. A felkínált kritériumok közül a magyar válaszadók 13 százaléka a konstrukció során csak a kultúrát, az anyanyelvet és az önmeghatározást veszi igénybe.

Annak érdekében, hogy a nemzeti identitás konstrukciója szerinti különböző típusok jellegzetességeit élesebben láthassuk, érdemes az elemzésbe bevonni a kapcsolódó legfontosabb tudati változókat, például az etnocentrizmust, a konfliktuspotenciált, a másik csoport hibáztatását, a nyelvi türelmetlenséget, a negatív heterosztereotipizálást, valamint a másik nemzeti csoporttól érzett társadalmi távolságot. A diszkriminancia-analízis eredményeként létrejött diszkrimináló faktort elsősorban az etnocentrizmus, a konfliktuspotenciál és a másik csoport hibáztatása alakítja (71. táblázat).

71. táblázat

A román–magyar viszony diszharmóniája Erdélyben, magyarok körében
(diszkrimináló függvényegyütthetők)

Etnocentrizmus	0,80386
Konfliktuspotenciál ¹³	0,47551
Bűnbakkeresés	0,28194
Nyelvi türelmetlenség	– 0,15418
Negatív heterosztereotípiák	– 0,23071
Társadalmi távolság (Bogardus-skála)	0,32403

A magyar–román viszonyt meghatározó, jellegzetes társadalom-lélektani tünetek szerint a nemzeti identitás konstrukciója szerint létrejött négy csoport jelentősen különbözik egymástól (lásd 72. táblázat).

Igazán toleránsnak, elfogadónak és a két etnikum viszonyában a harmónia jegyeit is észlelőnek az a csoport bizonyult, amely a nemzeti identifikációt az önazonosítás alapján határozta meg. Enyhébb mértékben, de hasonló orientáció jellemzi a kettős konstrukciót követő csoport tagjait. A legkisebb létszámú csoport tagjai is toleranciát mutatnak és nincs konfliktustudatuk, miközben a románoktól észlelt társadalmi távolságuk nagy és hajlanak a negatív heterosztereotípiák elfogadására. Figyelemre méltó, hogy az intolerancia leginkább

¹³ A táblázatban szereplő változók részletes leírását az utolsó fejezetben szereplő összegző modellben adjuk meg.

a kulturális nemzeti felfogást képviselők körében fordul elő. A diszkrimináló függvényt létrehozó változók ismeretében állíthatjuk, hogy a nemzeti identitás konstrukciója ebben a csoportban nem egyszerűen a pozitív nemzeti önmeghatározásnak felel meg, hanem a románoktól való távolságtartást, a velük szemben érzett kulturális fölényt, a kisebbség–többség között érzett konfliktustudatot is megtestesíti.

72. táblázat

A nemzeti identitás konstrukciója és a román–magyar viszony diszharmóniája Erdélyben, magyarok körében (diszkrimináló faktorszakörök)

Kultúrnemzeti identitás	0,16556
Állam- és kultúrnemzeti identitás együtt	– 0,21674
A dimenziók tagadása	– 0,12878
Nyelvi türelmetlenség	– 0,15418
A nyelv, a kultúra és az önazonosítás hangsúlyozása	– 0,49301

Magyar identitás és társadalmi háttér

A nemzeti identitás egyes konstrukciós típusait nemcsak a társadalom-lélektani, hanem szociológiai és demográfiai változók függvényében is vizsgálhatjuk. E vizsgálat érdekében is a diszkriminancia-analízis eszközehez folyamodtunk. A 73. táblázat jól mutatja, hogy az egyes konstrukciós típusokba való bekerülést a lakóhelyi település jellege és a társadalmi státus befolyásolja.¹⁴

73. táblázat

A diszkriminancia-analízis függvénystruktúrája szociológiai-demográfiai változók bevonásával Erdélyben, a magyarok körében

Településjelleg (város–falú)	0,76853
Mezőgazdaság–ipar	0,75051
Iskolai végzettség	– 0,73347
Életszínvonal	– 0,49008
Nélkülözés	0,26171
Egy főre eső jövedelem	– 0,15896
Nem (férfi–nő)	0,07962
Életkor	0,02962

A diszkriminációért felelős státusváltozó létrehozása után nézzük, hogy az egyes konstrukciós csoportok miként különböznek egymástól (lásd 74. táblázat).

¹⁴ A diszkrimináló függvény pozitív értékei alacsony státust és falusi lakóhelyet, a negatív értékek magas státust és városias települést jelentenek.

A nemzeti identitás konstrukciója és a társadalmi státus
a magyarok körében, Erdélyben

Kultúrnemzeti identitás	0,06844
Állam- és kultúrnemzeti identitás együtt	0,25083
Dimenziók tagadása	- 0,10094
A nyelv, a kultúra és az önazonosítás hangsúlyozása	- 0,73591

A legtoleránsabb, a nemzeti identitást a nyelv, a kultúra és az önazonosság-érzet szerint konstruáló csoport tagjai a legmagasabb státusúak. Közép és/vagy annál alacsonyabb társadalmi státussal rendelkeznek azok, akiknél a nemzeti identitás kategorizációja nem a felkínált dimenziókra építkezik. A nemzeti identitásukat kettős elv szerint konstruálók elhelyezkedése a legkedvezőtlenebb a társadalmi struktúrában. A kultúrnemzeti identitás mintája a diszkriminancia-analízis eredményei szerint egyenletesen oszlik meg a társadalmi hierarchia szerint, e minta követői éppen úgy megtalálhatók a társadalmi piramis alján, mint a csúcán.

Románság-konstrukciók

Az erdélyi románok esetében a magyarokhoz képest a négy típus más megoszlást mutatott. A két legnépesebb csoport a kultúrnemzeti elvet és a kettős elvet követő románokból jött létre. Ez utóbbi csoport tagjai szélesre nyitják a nemzeti azonosulás kapuit. A tisztán kulturális elveken szerveződő nemzetkonceptiót csak a román válaszadók egyharmada vallja. Az öndefiníció és a kultúra ismeret fontosságát a román válaszadók 9 százaléka hangsúlyozta. A negyedik, nem túl népes csoport (6 százalék) mindenkit románnak tekint, aki román állampolgár (75. táblázat).

A román nemzeti identitás konstrukciója románok között, Erdélyben

	Kultúr- nemzeti identitás	Állam- és kul- túr- nemzeti identitás együtt	Csak az állam- polgárság	Öndefiníció és a kultúra ismerete
Lakhely	1,94	3,69	1,69	2,26
Állampolgárság	2,83	3,87	3,07	2,00
Születés	2,82	3,82	2,60	1,81
Anyanyelv	3,67	3,88	1,47	2,61
Öndefiníció	3,78	3,91	2,58	3,62
Származás	3,20	3,76	1,65	2,87
Kultúra	3,70	3,90	2,26	3,25
Zászló	3,77	3,94	2,93	2,32
A klaszterek nagysága	32%	53%	6%	9%

Kérdés, hogy a román nemzeti identitás egyes konstrukciós típusai és a román–magyar viszonyban megélt társadalom-lélektani következmények között ugyanúgy találunk-e megfelelést, mint az előbb, amikor ezt a problémát az erdélyi magyarok körében vizsgáltuk. A kérdés megválaszolása érdekében most is a diszkriminancia-analízishez folyamodtunk. Az elemzés azt mutatta, hogy a román–magyar viszony társadalom-lélektani tünetei a románok esetében egyirányú szerveződést mutatnak. A diszkrimináló függvény egy elzárkózó, konfliktussal teli, intoleráns attitűdrendszer és annak tagadása között rajzolódik ki (76. táblázat).

76. táblázat

A román–magyar viszony diszharmóniája románok között, Erdélyben
(diszkrimináló függvénystruktúra)¹⁵

Nyelvi türelmetlenség	0,73980
Társadalmi távolság (Bogardus-skála)	0,66346
Konfliktuspotenciál	0,55963
Bűnbakkeresés	0,39300
Negatív heterosztereotípiák	0,26944
Etnocentrizmus	0,47929

A nemzeti identitás konstrukciója szerint talált négy csoport közül három jóindulatúan és pozitívan viszonyul a magyarokhoz. E három csoport együttevén is csak kisebbséget alkot a románok körében. A másik etnikai-nemzeti csoporttal szemben azok a románok tűnnek a legtoleránsabbnak, akik a román nemzeti identitást az állampolgárságra alapozzák. Ők az állampolgárságot elegendő kritériumnak tekintik annak eldöntéséhez, hogy ki a román, s a magyarok és a románok viszonyát inkább a harmónia jegyében látják. Nem hajlanak etnocentrizmusra és nyelvi türelmetlenségre, és a magyaroktól nem definiálnak nagy társadalmi távolságot. A kultúrnemzeti identitást vallók csoportja a románok esetében – ellentétben a magyaroknál tapasztaltakkal – a tolerancia és a harmónia jegyeivel írható le. Ez azt jelzi, hogy a többségi nemzet esetében a kultúrnemzeti alapokra helyezett identitás elfogadó attitűdöknek adhat helyet, míg a kisebbségi helyzetben élő etnikai csoport – a magyarok – esetében inkább az elzárkózás és a fenyegetettségéből fakadó bezárkózás kerete.

A román–magyar együttélés negatív társadalom-lélektani tüneteit egyedül a kettős identitásszerkezetet követő román csoport tagjai mutatják. A két nemzeti identitásdimenzió együttes elfogadása leszűkítő értelmezést és ezzel kirekesztő törekvéseket testesít meg. Ennek megfelelően a csoport tagjai konfliktusosnak látják a magyarokkal való viszonyt, és a magyarok iránt barátságtalan érzületet tanúsítanak (77. táblázat).

¹⁵ A táblázatban szereplő változók részletes leírását az utolsó fejezetben szereplő összegző modellben adjuk meg.

77. táblázat

A nemzeti identitás konstrukciója és a társadalmi státus románok között, Erdélyben (a státust megjelenítő diszkrimináló függvény szóróátlagai)

Kultúrnemzeti identitás	-0,22584
Állam- és kultúrnemzeti identitás együtt	0,31711
Csak az állampolgárság	-0,49618
Öndefiníció és a kultúra ismerete	-0,27877

Román identitás és társadalmi háttér

A román nemzeti identitás konstrukciós típusai mögött esetleg rejlő szociológiai háttér megragadására diszkriminancia-analízist alkalmaztunk. A diszkrimináló függvény ugyanazt a képet mutatja, mint amelyet a magyarok esetében találtunk. A tengely egyik végpontját a magas státus, városi lakhely, másik végpontját az alacsony státus és falusi lakhely képezi.

78. táblázat

A státusváltozók mentén diszkrimináló faktorstruktúra Erdélyben, a románok körében

Településjelleg (város–falu)	- 0,49720
Ipar–mezőgazdaság	- 0,37828
Iskolai végzettség	0,81992
Életszínvonal	0,70857
Egy főre eső jövedelem	0,33171
Nélkülözés	0,04239
Nem (férfi–nő)	- 0,00555
Életkor	0,19594

A nemzetfelfogásban (és a többi, kapcsolódó, társadalom-lélektani dimenzióban) toleráns jegyeket mutató csoportok magasabb státusúak, akár az öndefinícióra alapozott nemzeti identitást vallók, akár a pusztán az állampolgárság kritériumát hangoztatók, akár a kultúrnemzeti felfogást elfogadók csoportját tekintjük. A legalacsonyabb státussal azok rendelkeznek, akik a román nemzeti identitás meghatározása során az államnemzeti és a kultúrnemzeti kritériumokkal egyidejűleg élnek. Ezt mutatja be a 79. táblázat.

A nemzeti identitás konstrukciója és a társadalmi státus
 a románok körében, Erdélyben¹⁶

Kultúrnemzeti identitás	0,39471
Állam- és kultúrnemzeti identitás együtt	- 0,39004
Csak az állampolgárság	0,50385
Öndefiníció és a kultúra ismerete	0,66905

Magyarok és szlovákok Dél-Szlovákiában

Akár magyarokról, akár szlovákokról volt szó, a nemzeti identitás konstrukcióját Dél-Szlovákiában is ugyanolyan dimenziókban vizsgáltuk, mint Erdélyben. A válaszadók az egyetértést és az elutasítást mérő négyfokú skálán minden egyes kritérium esetében megállapították, hogy milyen szerepet tölt be saját nemzeti identitásukban. Az egyes kritériumok megítélését a két válaszadói körben a 80. táblázatban foglaltuk össze.

A nemzeti identitás kritériumainak elfogadása Dél-Szlovákiában
 magyarok és szlovákok között

	Magyarok	Szlovákok
Lakhely	35	71
Állampolgárság	37	75
Születés	28	73
Anyanyelv	90	87
Vallás szertartási nyelve	49	58
Öndefiníció	94	83
Származás	79	77
Kultúra	89	74
Zászló	84	76

A kritériumok fogadtatása a magyar és a szlovák válaszadók körében ugyanúgy korrespondenciát mutat, mint az Erdélyben együtt élő nemzeti csoportok esetében. A kulturális alapon szerveződő nemzeti identitás kritériumai egyként széles körű elfogadásra találnak mind a magyarok, mind a szlovákok körében. A szlovákiai magyarok éppen úgy elutasítják a politikai alapon szerveződő nemzeti identitást, mint sorstársaik Erdélyben. A szlovákok viszont éppúgy hajlamosak az államnemzeti felfogásra, mint az erdélyi románok.

¹⁶ Minél magasabb az átlag, annál magasabb a nemzeti identitás konstrukciója szerint képzett egyes csoportok tagjainak társadalmi státusa.

A vallási kategória jól láthatóan keresztbe metszi a nemzeti kategóriát. Ennek oka, hogy Dél-Szlovákiában a katolikusok vagy a protestánsok egyaránt lehetnek szlovákok vagy magyarok.

A nemzeti identitás szerkezetének faktorstruktúrája ugyanazokat a rendezőelveket mutatja, mint Erdélyben.

81. táblázat

A nemzeti identitás konstrukciója Dél-Szlovákiában, faktorszóróátlag

	Magyarok		Szlovákok	
	Kultúrnemzet	Államnemzet	Kultúrnemzet	Államnemzet
Magyar többség	0,19	- 0,68	0,05	- 0,09
Paritás	- 0,06	- 0,57	- 0,16	0,10
Szlovák többség	0,23	- 0,82	- 0,08	0,34

A magyarokra az etnoökológiai helyzettől függetlenül általánosnak mondható a kulturális alapú nemzeti önmeghatározás. A szlovákokra viszont – épp úgy, mint az erdélyi románokra – annak van hatása, hogy lokálisan kisebbségben vagy többségben élnek-e. Az államnemzeti identitás elsősorban a lokális többségben élő szlovákokra jellemző, a paritás hatására a politikai nemzeti elköteleződés csökken, és a lokális kisebbség viszonyai között egyenesen az ellentétébe fordul.

Magyarság-konstrukciók

A nemzeti identitás finomabb tipológiájának feltárására Dél-Szlovákiában is klaszteranalízist alkalmaztunk. A magyarok esetében a klaszterstruktúra szerveződése hasonlós az Erdélyben tapasztalthoz.

82. táblázat

A magyar nemzeti identitás konstrukciós típusai Dél-Szlovákiában

	Kultúrnemzeti identitás	Kultúrnemzeti és államnemzeti identitás együtt	A dimenziók tagadása	A nyelv és az önazonosítás hangsúlyozása
Lakhely	1,62	2,88	1,71	1,34
Állampolgárság	1,41	3,21	2,04	1,26
Születés	1,18	2,86	1,82	1,27
Anyanyelv	3,76	3,77	1,75	3,79
Öndefiníció	3,94	3,81	2,70	3,63
Származás	3,32	3,36	2,06	2,36
Kultúra	3,71	3,60	2,77	2,84
Zászló	3,80	3,63	2,73	1,50
Klaszterek nagysága	45%	33%	10%	12%

A szlovákiai magyarok körében alacsonyabb azoknak az aránya, akik kultúr-nemzeti elv alapján definiálják a nemzeti identitást (Erdélyben 64 százalék, míg Dél-Szlovákiában 45 százalék). Ennek megfelelően megnő azoknak a száma, akik a politikai nemzeti konstrukció kritériumait is elfogadják Dél-Szlovákiában (arányuk Erdélyben 20 százalék, Dél-Szlovákiában 33 százalék). Egy-egy kisebb létszámú csoportot jellemez a kiürült nemzeti identitás (10 százalék) és a nyelv, valamint az önbesorolás alapján szerkesztett identitás (12 százalék).

A nemzeti identitás konstruálásának típusos változatait összevetettük azzal, hogy a válaszadók miként élik meg a szlovák–magyar viszonyt. A társadalom-lélektani összetevők szerepének tisztázására diszkrimináció-analízist végeztünk. A szlovákiai magyarok esetében a diszkrimináló függvény a csoportközi viszonyok elzárkózó, konfliktussal teli, intoleráns szemlélete és annak tagadása között rajzolódik ki (83. táblázat).

83. táblázat

A szlovák–magyar viszony diszharmóniája magyarok között,
Dél-Szlovákiában (diszkrimináló függvénystruktúra)

Etnocentrizmus	0,53425
Konfliktuspotenciál ¹⁷	0,58619
Bűnbakkeresés	– 0,12406
Nyelvi türelmetlenség	0,45713
Negatív heterosztereotípiák	– 0,01487
Társadalmi távolság (Bogardus-skála)	0,40706

A szlovák–magyar viszony társadalom-lélektani tünetei sorában a másik nemzeti csoport sztereotipizálására mutatott hajlandóságnak, valamint a másik csoport hibáztatásának nincs hatása a diszkriminancia-függvényre. A függvény a két csoport között észlelt konfliktus, az etnocentrizmus és a nyelvi intolerancia hatásait összegzi. A nemzeti identitás konstrukciója szerint mutatkozó négy csoport között mindössze egy van, amelynek tagjai a szlovák–magyar viszonyt a konfliktus jegyében észlelik. Igaz, ez a legnépesebb csoport a magyar válaszadók körében, akik nemzeti identitásuk konstruálása során a Gemeinschaft típusú nemzeti identitáskészlet valamennyi elemét felhasználják. A szlovák–magyar viszony konstruktív alakítására mutatkozó készenlét leginkább azokra jellemző, akik a nemzeti identitás felépítése során csak egyetlen kulturális kritériumot, az anyanyelvet használják fel, amelyet az önmeghatározással egészítenek ki. Ugyancsak a jóindulatú csoportközi viszonyok iránti beállítódás jellemzi azt a csoportot, amelynek tagjai a nemzeti identitás mindkét klasszikus rendező-elvet követő mintáját őrzik. Bár az előző két típushoz mérten enyhébb mértékben, de a kiürült nemzeti identitás még mindig inkább harmonikus, semmint konfliktusos csoportközi attitűdre hajlamosít (84. táblázat).

¹⁷ A táblázatban szereplő változók részletes leírását az utolsó fejezetben szereplő összegző modellben adjuk meg.

A nemzeti identitás konstrukciója és a szlovák–magyar viszony diszharmóniája magyarok körében, Dél-Szlovákiában (diszkrimináló függvény szóróátlagai¹⁸)

Kultúrnemzeti identitás	0,39913
Kultúrnemzeti és államnemzeti identitás együtt	– 0,32944
A dimenziók tagadása	– 0,12743
A nyelv és az önazonosítás hangsúlyozása	– 0,39423

Társadalmi státus és magyar identitás

Megnéztük, hogy az etnocentrikus és nyelvi intolerancia által feszültséggel telített, konfliktusos szlovák–magyar viszony reprezentációja mely társadalmi csoportok sajátja. Elsőként létre kellett hoznunk azt a függvényt, amelynek alapján megállapíthattuk, hogy a rendelkezésre álló szociológiai-demográfiai változók közül a válaszadókat melyek különböztetik meg társadalmi beágyazottság szerint.

A diszkriminancia-analízis faktorstruktúrája a szociológiai-demográfiai változók bevonásával magyarok között, Dél-Szlovákiában

Településjelleg (város–falu)	0,02034
Iskolai végzettség	0,78244
Életszínvonal	0,42937
Depriváció	– 0,57884
Egy főre eső jövedelem	– 0,24956
Nem (férfi–nő)	0,05529
Életkor	– 0,23915

A 85. táblázatból látható, hogy a válaszadókat társadalmi beágyazottság szerint leginkább az iskolai végzettség és a deprivációélmény polarizálja. A polarizációt árnyalja az egy főre eső jövedelem és az életkor.

A nemzeti identitás konstrukciója szerint korábban kialakított négy csoportot a társadalmi státus magas és alacsony pólusa között keletkező tengelyre helyezve azt látjuk, hogy az önbesorolást és az anyanyelvet felhasználó csoport státusa messze a legmagasabb (86. táblázat).

Az ugyancsak nyílt, toleráns másik két csoportot az ennél alacsonyabb státúsúak alkotják. E csoportok tagjainak nemzeti identitásában a kulturális és politikai kritériumok együttvéve jelen vannak, illetve nincsenek meg. A szlovák–magyar viszony alakulása szempontjából kritikus beállítottságú, konfliktusorientált

¹⁸ Minél magasabb negatív irányban a diszkriminancia-faktor átlagértéke, annál kisebb a konfliktushajlandóság, és minél magasabb az átlag pozitív irányban, annál nagyobb a konfliktus iránti beállítottság.

válaszadók viszont nem rendelkeznek markáns szociológiai-demográfiai profillal. Az e típus által képviselt kizárásos, elkülönülő nemzetmeghatározási stratégia képviselői a társadalmi hierarchia minden fokozatán megtalálhatók.

86. táblázat

A nemzeti identitás konstrukciója és a társadalmi státus magyarok között, Dél-Szlovákiában

Kultúrnemzeti identitás	0,08801
Kultúrnemzeti és államnemzeti identitás együtt	– 0,18814
A dimenziók tagadása	– 0,17075
A nyelv és az önazonosítás hangsúlyozása	0,31727

A szlovák identitás konstrukciói

A nemzeti identitás konstrukciója során felhasznált kritériumok szerint képzett típusok előfordulását a többséget alkotó nemzethez tartozás Dél-Szlovákiában ugyanolyan irányban mozdítja el, mint Erdélyben. Dél-Szlovákiában a legnépesebb szlovák csoport tagjai egyszerre követik a politikai és a kulturális nemzeti identitás meghatározására szolgáló elveket. Az arány 55 százalék, szinte pontosan ugyanakkora, mint az erdélyi románok esetében (87. táblázat).

87. táblázat

A szlovák nemzeti identitás konstrukciója Dél-Szlovákiában, szlovákok között

	Állam- és kultúrnemzeti identitás együtt	Államnemzeti identitás	Öndefiníció és anyanyelv	Kultúrnemzeti identitás
Lakhely	3,38	3,33	1,73	1,35
Állampolgárság	3,30	3,02	2,30	1,38
Születés	3,31	2,94	2,51	1,16
Anyanyelv	3,53	2,94	2,99	3,47
Öndefiníció	3,64	2,55	3,00	3,75
Származás	3,36	2,46	2,31	3,61
Kultúra	3,30	2,16	2,30	3,51
Zászló	3,62	1,92	2,68	3,62
A klaszterek nagysága	55%	18%	16%	11%

A kultúrnemzeti kritériumok összességét alkalmazó válaszadók aránya a szlovákok körében 11 százalék. A nemzeti identitás meghatározásakor a saját államukhoz való tartozást megtestesítő állampolgári kötelekre fókuszál a szlovákok 18 százaléka. A nyelv és az önmeghatározás együttes felhasználása a nemzeti identitás konstrukciójában a válaszadók 11 százalékára jellemző.

A szlovák–magyar viszony megítélését és megélését befolyásoló társadalomlélektani változók aggregálása érdekében ezúttal is diszkriminancia-analízishez folyamodtunk. A létrejövő diszkriminanciafüggvény – mint azt a 88. táblázat mutatja – a korábbi elemzések során tapasztalt képtől némileg eltérő változatot mutat.

88. táblázat

A szlovák–magyar viszony diszharmóniája
Dél-Szlovákiában, szlovákok körében¹⁹

Etnocentrizmus	0,07
Konfliktuspotenciál	0,29
Bűnbakkeresés	0,11
Nyelvi türelmetlenség	0,13
Negatív heterosztereotípiák	0,61
Társadalmi távolság (Bogardus-skála)	0,29

A diszkriminanciafüggvény legmagasabb értéket a másik nemzeti csoport negatív sztereotipizálására mutatókhoz képest mutat. Az észlelt társadalmi távolság és az észlelt konfliktus hozzájárulása szintén jelentősnek mondható. A másik csoport hibáztatása, bár az előző változókhoz képest kisebb mértékben, szintén részt vesz a nyelvi türelmetlenséggel együtt a faktor kialakításában. Az etnocentrizmus szerepe viszont csekély. Akár a konfliktus, akár a harmónia iránya jellemző, a szlovákok a szlovák–magyar viszony reprezentációja során a viszonyt megjelenítő társadalomlélektani tényezők szinte teljes spektrumából merítenek. (Emlékeztetünk rá, hogy a magyarok esetében sem a negatív sztereotipizálás, sem a másik csoport hibáztatása nem játszott komoly szerepet.) Kapott eredményeinket a 89. táblázat mutatja.

89. táblázat

A szlovák nemzeti identitás konstrukciója és a szlovák–magyar viszony diszharmóniája Dél-Szlovákiában, szlovákok körében, diszkrimináló faktorszokórátlagok²⁰

Államnemzeti és kultúrnemzeti identitás együtt	0,11
Államnemzeti identitás	0,24
A nyelv és az önazonosítás hangsúlyozása	-0,15
Kultúrnemzeti identitás	-1,34

¹⁹ Minél magasabb az érték, annál nagyobb az adott változó hozzájárulása a diszkriminanciafüggvényhez.

²⁰ Minél magasabb az érték, annál kevésbé jellemző a szlovák–magyar viszony diszharmónikus látásmódja.

A nyelvi és pszichológiai önazonosságra épülő szlovák nemzeti identitás – csak úgy, mint magyar párja – a szlovák–magyar viszony megítélését, zavaró, diszharmonikus mozzanatoktól mentesnek mondható. Hasonló a kép, ha azokat a szlovákokat nézzük, akik a maguk nemzeti identitását valamennyi kultúrnemzeti kritérium felhasználásával fogalmazzák meg. A szlovákok esetében a fordulópontot a politikai nemzeti hovatartozás kritériumainak választása jelenti. Amint a szlovák állampolgárság vagy a szlovákiai lakhely megjelenik, a szlovák–magyar viszony megítélésében felbukkannak a diszharmonia mozzanatai.

Társadalmi státus és a szlovák identitás

A társadalmi státus meghatározásában szerepet játszó változók súlyát, mint az eddigiek során mindig, most is diszkriminancia-analízis segítségével igyekeztünk megállapítani. Az eredményeket a következő tábla összegzi.

90. táblázat

A diszkriminancia-analízis faktorstruktúrája
a státusváltozók bevonásával
Dél-Szlovákiában, szlovákok körében

Településjelleg (város–falu)	–0,45823
Iskolai végzettség	0,78805
Életszínvonal	0,32713
Nélkülözés	0,25347
Egy főre eső jövedelem	0,11672
Nem (férfi–nő)	0,27828
Életkor	–0,19105

A társadalmi státus egyik pólusát egyfelől a magas iskolai végzettség és a városi lakóhely, másfelől az alacsony iskolai végzettség és a falusi lakóhely jelöli ki. Az életszínvonal pozitívan, az életkor pedig negatívan vesz részt a válaszadókat a társadalmi státus mentén megkülönböztető faktor struktúrájában.

91. táblázat

A nemzeti identitás konstrukciója és a társadalmi státus
szlovákok között, Dél-Szlovákiában,
diszkrimináló függvény szórátlagai²¹

Államnemzeti és kultúrnemzeti identitás együtt	–0,05846
Államnemzeti identitás	–0,38918
A nyelv és az önazonosítás hangsúlyozása	0,13729
Kultúrnemzeti identitás	0,85383

²¹ Minél magasabb az átlag, annál magasabb a társadalmi státus.

A toleráns, nemzeti szempontból nyílt szlovák nemzeti identitás konstrukciójára hajlamos válaszadók – a 91. táblázat tanúsága szerint – magas társadalmi státussal rendelkeznek. Ezzel szemben a szlovák hovatarozást a politikai nemzeti elvre leszűkítő, illetve ezt az elvet a kulturális elvvel vegyítő válaszadók – akiknek a magyarokhoz való viszonyát a diszharmónia jellemzi – inkább alacsony társadalmi státussal rendelkeznek.

Magyarok és szlovákok Magyarországon

A magyarok nemzeti identitása éppen úgy szerveződik, mint a szlovákoké Szlovákiában és a románoké Romániában. Ha a nemzeti identitás megkonstruálásához szükséges kritériumok kiválasztásáról van szó, a magukat a nemzeti többséghez soroló magyar válaszadók mind az államnemzeti, mind a kultúr-nemzeti kritériumokat felhasználják. Ezt a következtetést támasztja alá a nemzeti identitás 1995-ben végzett nemzetközi összehasonlító kutatása, amelyben egy reprezentatív magyarországi minta is szerepelt.

A magyarországi kisebbségek közül csak a szlovák nemzeti kisebbség körében végeztünk olyan felmérést, amelynek célja a nemzeti identitás konstrukciójának vizsgálata volt. A kis létszám okán és az anyagi lehetőségek híján eltekintettünk a magyarországi románok körében végzett hasonló jellegű vizsgálatról.

A következők során az 1995-ös ISSP-felmérés adatai, valamint az 1999-es Kárpát-projekt adatai alapján összehasonlítjuk a magyarországi magyarok és szlovákok nemzeti identitás-konstrukciós mintáit. Az összehasonlítást nehezíti, hogy az 1995-ös vizsgálat során a nemzeti identitást szűkített kritériumkészlet segítségével vizsgáltuk. Hat kritérium mentén azonban lehetséges maradt az összehasonlítás.

92. táblázat

A nemzeti identitás kritériumainak elfogadása
magyarok és szlovákok között, Magyarországon

	Magyarországi szlovákok	Országos reprezentatív felvétel (1995)
Lakhely	54	75
Állampolgárság	30	75
Születés	22	68
Anyanyelv	48	97
Vallási szertartási nyelve	31	36
Öndefiníció	84	99
Származás	68	–
Kultúra	88	–
Zászló	63	–

A 92. táblázat jól mutatja, hogy akik Magyarországon magukat magyarnak vallva a nemzeti többséghez tartoznak, a nemzeti identitás megkonstruálása során az anyanyelvet és az öndefiníciót szinte mindannyian választják. E két kritériumhoz képest a többi szempontot, ide értve a politikai értelemben vett nemzet definiáláshoz szükségeseket is, a válaszadók valamivel kisebb arányban preferálják. A magyarországi szlovákok esetében már nyilvánvaló, hogy a kulturális értelemben vett nemzeti hovatartozást meghatározó kritériumokhoz képest a politikai nemzeti hovatartozás kritériumait jóval kisebb arányban fogadják el.

A nemzeti identitáskonstrukciók versenye a Kárpát-medencében

Ha a régió három országára kiterjedő vizsgálatok adatait²² összegezzük, a faktorstruktúra ismét jól elkülöníti az állammemzeti és kultúrnemzeti felfogás dimenzióját. Ezt a megállapítást szemlélteti a 93. táblázat.

93. táblázat

A nemzeti identitás konstrukciója a Kárpát-medencében²³

	Állammemzeti faktor	Kultúrnemzeti faktor
Születés	0,88084	0,08043
Állampolgárság	0,88846	0,07345
Lakhely	0,74491	0,09873
Anyanyelv	0,26580	0,76271
Öndefiníció	-0,06446	0,86652

A nemzeti identitás konstrukciójában szerepet játszó kritériumok választását jelző adatok faktoranalízise révén a régió egészének lakói körében is felszínre kerültek a politikai és a kulturális értelemben vett nemzeti hovatartozás mintái. A két minta nemzeti azonosulásra sarkalló erejének alakulását mutatjuk be a 94. táblázaton.

²² Az ISSP-vizsgálat nemzeti identitásra vonatkozó kérdésblokkja nem azonos a Kárpát-projektben alkalmazott kérdéssorral. Ezért a kultúrnemzeti felfogást összesen két itemmel, az „önmeghatározás”-sal és az „anyanyelv fontosságá”-val teszteltük.

²³ A régió egészére jellemző nemzeti identitásdimenziókat faktoranalízissel egy olyan mintán kerestük, amelyben az egyes etnikai csoportokat – szándékosan – nem a tényleges képviselési arányuknak megfelelően szerepeltettük, hanem azonos létszámban. Ezt azért tettük, hogy a faktorstruktúrára ne a legnépesebb etnikai csoport nyomja rá a bélyegét, hanem a fiktív átlagtól való eltérések kimutatásával a hat etnikai csoport gondolkodásmódjában meglévő különbségeket ragadjuk meg.

94. táblázat

A nemzeti identitás konstrukciója a Kárpát-medencében élő, egyes nemzeti kisebbségi és többségi csoportok körében, faktorszokrátlag

	Államnemzeti	Kultúrnemzeti
Erdélyi magyarok	-0,76	0,47
Erdélyi románok	0,71	0,10
Szlovákiai magyarok	-0,45	0,20
Szlovákiai szlovákok	0,27	-0,27
Magyarországi szlovákok	-0,38	-0,81
Magyarországi magyarok	0,64	0,30

Nemzeti kisebbségek

Kiinduló hipotézeseinkben feltételeztük, hogy a magyar kisebbségek nemzeti identitását a kulturális szempontok határozzák meg. Kétségeket fogalmaztunk meg a magyarországi szlovák kisebbség identitásával kapcsolatban.

A 94. táblázat alapján látható, hogy két nemzeti kisebbség, a romániai és a szlovákiai magyar kisebbség esetében feltételezésünk beigazolódott. A kulturális alapokon történő nemzeti azonosulás különös erővel jelentkezik a romániai magyar kisebbség tagjai körében. A szlovákiai magyarság nemzeti azonosítottságát a kulturális elv szintén meghatározza, de a meghatározottság a romániai magyarok körében tapasztalható képest gyengébb. A különbség egyik okát a két nemzeti kisebbség történelmi múltjában kereshetjük. Az erdélyi magyarság nemzeti identitását Erdély 1541 óta több évszázadon át tartó területi és politikai különállása határozza meg, amely az *erdélyi magyar* kategóriáját jól azonosítható művelődéstörténeti specifikumokkal töltötte fel. E töltet mindmáig jellemzi az erdélyi magyar nemzeti kisebbség önmagáról kialakított tudását. A dél-szlovákiai régió magyar kisebbsége ezzel szemben jóval később, csak 1920 után, majd újlag 1948 után jutott el a kulturális értelemben meghatározott magyarságon belül kivándó sajátos szerepkörhöz.

A történelmi különbségekhez nem lebecsülendő hatású szociológiai és politikai különbségek járulnak. Az erdélyi magyar kisebbség jelentős része a magyar határtól távol, területileg elkülönülve él, de a romániai magyarok a paritás, illetve diaszpóra viszonyai között élve is nagy társadalom-lélektani távolságot tartanak a román nemzeti többségtől. Ezzel szemben Dél-Szlovákiában a szlovákok és a magyarok közötti társadalom-lélektani távolság kisebb. A magyarok tömegei – még ha lokálisan többséget alkotnak is – sehol sem élnek a szlovákok közé szigetként beékelődve. Bár a nemzetállami homogenizáció mindkét államban erősen korlátozta a magyar kisebbség kulturális és politikai jogait, az államszocializmus utolsó évtizedeiben a diszkrimináció erősebben sújtotta az erdélyi magyarokat. Az erőteljesebb nemzeti identifikációba a politikai nyomás ellenhatása is belejátszott.

A magyarországi szlovák kisebbség, mint arra már utaltunk, más történelmi múltra tekinthet vissza, mint a dél-szlovákiai vagy az erdélyi magyar kisebbség. A magyarországi szlovák kisebbség nagyobb része viszonylag későn, migrációs úton jött létre. Ráadásul az 1945–1946-os lakosságcsere a magyarországi szlovákságot megtizedelte, és éppen nemzetileg legtudatosabb tagjaitól fosztotta meg. E tényezők következtében a magyarországi szlovákok nemzeti identitása kiürült, s mind a kulturális, mind a politikai értelemben vett kritériumok hiányoznak belőle.

A kisebbségek nemzeti identitásának konstrukcióját a kulturális meghatározás visszajáról is szemlélhetjük. Ez esetben a 94. táblázat alapján nyilvánvaló, hogy az államnemzeti aspektusok hiányoznak, bármelyik ország nemzeti kisebbségének nemzeti identitás-konstrukcióját tekintjük is.

Nemzeti többségek

A többség nemzeti kategorizációját mindegyik vizsgált államban kettősség jellemzi. Legyenek magyarok, románok vagy szlovákok, ha a saját nemzeti identitásukkal megegyezően kategorizált államban élnek, akkor a válaszadók szívesen folyamodnak a politikai nemzeti hovatartozáshoz szükséges kritériumokhoz. Elhamarkodott következtetés volna azonban ennek alapján arra gondolni, hogy a magyar, szlovák és román állam képes volt létrehozni a politikai nemzeti identitás mintáját, amely toleránsan képes viszonyulni a kulturális értelemben különböző nemzeti identitásokhoz. A 94. táblázat azt mutatja, hogy a maguk nemzeti identitását a politikai értelemben vett saját nemzeti társadalmukhoz való tartozásként megélő válaszadók egy (s mint emlékezünk rá, nem is kis) része egyben a kulturális nemzeti kategorizációval is él. Ez teszi lehetővé, hogy a kisebbségtől kulturálisan különböző nemzeti többség tagjai az azonos állampolgárság okán egyben jogcímet érezzenek a kulturális különbségek felszámolására, amely a nyelvi asszimilációt, a történelmi múlt elfelejtését, a kisebbségi nemzeti identitáshoz való emberi jog megtagadását foglalja magában.

A diszharmónia hívei és ellenfelei

Akár többségről, akár kisebbségről van szó, mindegyik országban azt láttuk, hogy a megkérdezettek egy része (9–16 százalék) semmiképpen sem kapható arra, hogy a nemzeti hovatartozás ürügyén szembeforduljon a vele egy országban élő, vele azonos állampolgárságú, tőle csak az anyanyelv és önazonosság mentén különböző honfitársaival. Azt találtuk, hogy e csoport mindegyik országban urbanizált körülmények között él, s a csoportba tartozók iskolai végzettsége és társadalmi státusa magas.

Úgy tűnik, mintha élne a Kárpát-medencében egy polgári értelemben vett internacionalista réteg, amelynek tagjai immunisnak tűnnek az etnocentrizmus, a nemzeti intolerancia, a kizáráson alapuló nemzeti hovatartozás konfliktusgerjesztő hozadékaival szemben.

Mielőtt illúziókba ringatnánk magunkat, rá kell mutatnunk, hogy mindegyik országban élnek olyanok is, ráadásul az előző csoporthoz képest jóval többen, akik számára a kulturális értelemben vett nemzeti hovatartozás a kulturálisan különbözőnek tartott nemzeti csoporttal fenntartott viszonyban konfliktusok forrása. Kisebbségek esetében a diszharmónia speciális konfliktusmozzanatokra összpontosul, míg a többségi perspektívából a kisebbségek léte a velük való viszony teljes spektrumában ad tápot a gyanakvásra, a rosszindulatú előfeltevésekre. Míg a harmónia szociológiai alapjai jól körvonalazhatók, addig a diszharmónia nem válogat társadalmi hovatartozás szerint.

A nemzeti kategória által ébresztett különbségtudat talaján mind Erdélyben, mind Dél-Szlovákiában eltérő identitáskonstrukciókat tapasztaltunk, attól függően, hogy a nemzeti többség vagy a nemzeti kisebbség tagjai körében vizsgáltunk-e. Úgy tűnik, hogy a térség nemzetállamaiban a politikai szintre emelt konfliktus fő összetevője az állampolgárság félreértelmezése. Az állampolgárság ugyanis eredendően inkluzív pozíció, amelynek betöltője elidegeníthetetlen emberi jogainál fogva részévé válik a demokratikus nemzeti szuverenitásnak. Ha egy nemzetállamban elfogadottá válik az állampolgárok szerinti felosztás, az, hogy egyesek az államalkotó nemzethez tartoznak, míg mások az államot nem alkotó kisebbségi nemzeti csoportok tagjai közé számítanak, akkor sérül a nemzetállami koncepció eredendő demokratikus konstrukciója, és etnicizálódik a nemzet politikai közösségét kifejező állampolgárság. Ezáltal demokratikus köntösben jelenik meg az exklúzió, amelynek adekvát megnyilvánulása az állampolgársághoz képest történetileg korábbi etnikai identitás tudáskészlete, amelyben a döntő szerepet az egyén számára kontrollálhatatlan származás játssza. A származásra épül az anyanyelv, amely ebben az esetben az etnikai nemzetkoncepció részévé válik. Vizsgálatunk eredményei szerint a többség és a kisebbség között konfliktust az idézi elő, ha a többség csak látszólag modernizálja az állampolgárságot, miközben fenntartja annak etnikus alapjait. Ezáltal az európai nemzetfejlődést meghatározó két fő idióma, a kulturális nemzeti és a politikai nemzeti identitás amalgámja jön létre, amelynek eredményeként a kisebbség csapdába szorul. Ha elfogadná az állampolgárságot, mint a nemzeti közösségbe való integrálódás királyi útját, azáltal önmaga feladására kényszerülne, ha viszont nem fogadja el, akkor visszalép az etnicizálódás irányába, ahonnan az integrálódás érdekében ki kellene lépnie. E paradoxon eredményét jól láthattuk mind az erdélyi, mind a dél-szlovákiai magyarok esetében. Jóllehet azt is láttuk, hogy a kisebbségi identitás meghatározásának van egy olyan útja is, amely potenciálisan lehetővé teszi a többségi oldalról is támogatott integrációt.